

[Εγκυκλοπαιδικός Οδηγός]

Γλώσσα και φύλο [B8]

Ρούλα Τσοκαλίδου (2001)

Όταν γεννηθεί ένα παιδί, η πρώτη ερώτηση που κάνουμε είναι αν "είναι αγόρι ή κορίτσι". Το φύλο καταλαμβάνει, από την πρώτη στιγμή της ζωής μας, κεντρική θέση στη διαμόρφωση της ατομικής και κοινωνικής μας ταυτότητας. Επιπλέον, σε συνάρτηση με την κοινωνικοοικονομική τάξη, την ηλικία, το μορφωτικό επίπεδο και την καταγωγή, το φύλο αποτελεί καθοριστικό παράγοντα της κοινωνιογλωσσικής μας συμπεριφοράς.

Επικεντρώνουμε τη σύντομη ανάλυση που ακολουθεί α) στο επίπεδο της τυποποιημένης γλωσσικής δομής και β) στο πλαίσιο της επικοινωνιακής ικανότητας των δύο φύλων. Το πρώτο τμήμα της ανάλυσης αυτής αφορά το θέμα της άνισης αντιπροσώπευσης των δύο φύλων στην γλώσσα, η οποία έχει χαρακτηριστεί ως γλωσσικός σεξισμός, και το δεύτερο την ανίχνευση των διαφορών των δύο φύλων ως προς τη γλωσσική τους συμπεριφορά. Η κατανόηση των διαφορών αυτών είναι σημαντική για την καλύτερη διαπραγμάτευση των διαπροσωπικών σχέσεων των δύο φύλων και, κατ' επέκταση, τον περιορισμό του κοινωνικού αποκλεισμού των γυναικών.

Γλωσσικός σεξισμός

Σεξισμός είναι η πρακτική της διάκρισης ενός ατόμου με γνώμονα το φύλο του. Στη σύγχρονη κοινωνία, η διάκριση αυτή γίνεται εις βάρος των γυναικών, γεγονός που αντικατοπτρίζεται και στη γλωσσική μας χρήση και συμπεριφορά (*γλωσσικός σεξισμός*).

1. Η γλωσσική δομή

Παρακάτω περιγράφονται τα βασικά επίπεδα της γλωσσικής ανάλυσης (γραμματικό, συντακτικό και σημασιολογικό) υπό το πρίσμα του γλωσσικού σεξισμού.

1.1. Γραμματική

Η ελληνική γλώσσα, όπως και πολλές άλλες, διαθέτει γραμματικό γένος. Ο προσδιορισμός "*γραμματικό*" χρησιμοποιείται επειδή κατά κανόνα δεν υπάρχει σύμπτωση γραμματικού και φυσικού γένους. Σε περιπτώσεις φυσικής, και αναμενόμενης γραμματικής, συνύπαρξης αρσενικών και θηλυκών οντοτήτων, το αρσενικό γραμματικό γένος υπερισχύει. Για παράδειγμα, η φράση *όλοι οι καθηγητές και οι μαθητές* μπορεί να αναφέρεται μόνο σε καθηγητές και μαθητές αρσενικού γένους, αλλά ταυτόχρονα και σε μαθήτριες και καθηγήτριες. Η παραδοσιακή χρήση του αρσενικού γένους για να εκφράσει και τα δύο γένη, εκτός από το γεγονός ότι επικαλύπτει το θηλυκό γένος, δημιουργεί και αμφισημία, μια και μπορεί να σημαίνει μια ομάδα ανδρών ή μια ομάδα από άντρες και γυναίκες.

1.2. Σύνταξη

Είναι χαρακτηριστικό ότι στις περισσότερες καθιερωμένες φράσεις όπου εμφανίζονται και τα δύο φύλα, το αρσενικό προηγείται:

- *Ο Αδάμ και η Εύα*
- *Ο Αδάμ και η Εύα*
- *Ο Αντώνιος κι η Κλεοπάτρα*

- Ο κύριος και η κυρία Παπαδοπούλου
- το αντρόγυνο

Οι περιπτώσεις στις οποίες προηγείται ο θηλυκός τύπος είναι στερεότυπες. Η έκφραση λ.χ. *Κυρίες και κύριοι* εκφράζει την αβρότητα προς το λεγόμενο "αδύναμο" φύλο.

1.3. Σημασιολογία

Σε επίπεδο σημασιολογίας, ο γλωσσικός σεξισμός στα ελληνικά γίνεται εύκολα ορατός από μια απλή περιδιάβαση στα σημασιολογικά πεδία των λημμάτων *άντρας* και *γυναίκα*.

Οι εκφράσεις που συνδέονται με την έννοια γυναίκα έχουν συνήθως μειωτική σημασία. Επίσης, τα περισσότερα λήμματα με πρώτο συνθετικό το *γυναίκα* έχουν και αυτά μειωτική χρήση και ερμηνεία (π.χ. *γυναικοδουλειά*). Εκφράσεις, εξάλλου, όπως *γύναιο*, *γυνή της απωλείας*, *η γυναίκα του δρόμου*, *η γυναίκα του πεζοδρομίου* παραπέμπουν στην ηθική και μας προκαταλαμβάνουν σε βάρος της γυναικείας σεξουαλικότητας. Γενικά, οι λέξεις και οι εκφράσεις αυτές αποτελούν τους σημαδεμένους τύπους αντίστοιχων ουδέτερων, γεγονός που δηλώνει ότι η γυναικεία συμπεριφορά και οι γυναικείες δραστηριότητες ορίζονται με βάση ένα ανδρικό πρότυπο που θεωρείται ο κανόνας. Για παράδειγμα, η λέξη *γυναικοκουβέντες* σημαδεύεται αρνητικά σε σχέση με το *κουβέντες*, που χρησιμοποιείται για την ανάλογη ανδρική δραστηριότητα, ελλείπει μάλιστα του **ανδροκουβέντες*. Η διαπίστωση αυτή ενισχύεται και από το ότι οι καταγραμμένες στα λεξικά λέξεις και εκφράσεις που έχουν ως αντικείμενο αναφοράς τη γυναίκα υπερτερούν ποσοτικά σε σχέση με τις αντίστοιχες για τους άντρες.

Για την αντιμετώπιση του γλωσσικού σεξισμού στο επίπεδο της γλωσσικής δομής, απαιτείται μια ευρύτερα κριτική αντιμετώπιση των γλωσσικών μας δεδομένων. Προς αυτή την κατεύθυνση έχουν προταθεί εναλλακτικές προτάσεις από τη σχετική βιβλιογραφία.

2 Η επικοινωνιακή ικανότητα και τα δύο φύλα, (Coates, J. 1993)

Η επικοινωνιακή ικανότητα αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την επιτυχή διεξαγωγή της επικοινωνίας. Η ικανότητα αυτή αναφέρεται στα κοινωνικά και πολιτισμικά στοιχεία που απαιτούνται από τους χρήστες μιας γλώσσας, όπως είναι, για παράδειγμα, η γνώση του πότε θα πρέπει να σωπαίνουμε ή τα θέματα για τα οποία μπορούμε να συζητάμε κάτω από συγκεκριμένες περιστάσεις.

Οι διαφορές των δύο φύλων στη χρήση της γλώσσας και κυρίως στις επικοινωνιακές στρατηγικές έχουν μελετηθεί συστηματικά κυρίως στον αγγλοσαξωνικό χώρο. Με βάση αυτές τις μελέτες έχει διαπιστωθεί ότι οι διαφορές αυτές αφενός παρεμποδίζουν την αποτελεσματική επικοινωνία ανάμεσα στα δύο φύλα και αφετέρου συντελούν στον κοινωνικό αποκλεισμό των γυναικών. Σύμφωνα με την Coates (1993), η χρήση π.χ. υποστηρικτικών εκφράσεων (*ναι*, *μάλιστα*, *μμ*) από τις γυναίκες παρερμηνεύεται συχνά ως συμφωνία με τα λεγόμενα του συνομιλητή, ενώ η έλλειψη αυτών από τον λόγο των αντρών εκλαμβάνεται ως έλλειψη προσοχής για τις συνομιλήτριές τους. Η συχνή χρήση ερωτήσεων και αιτήσεων από τις γυναίκες ερμηνεύεται από τους συνομιλητές τους μόνο ως επιθυμία για περισσότερες πληροφορίες, ενώ στόχος των γυναικών μπορεί να είναι η εγκαθίδρυση ενός διαύλου επικοινωνίας. Επίσης, οι γυναίκες συχνά μιλάνε ταυτόχρονα με τον συνομιλητή τους, για να δείξουν τη συμμετοχή και το ενδιαφέρον τους για το θέμα της συζήτησης, κάτι που οι άντρες θεωρούν διακοπή και αγένεια. Η μετάβαση από ένα θέμα συζήτησης προς ένα άλλο γίνεται από τις γυναίκες βαθμιαία και βάσει των προηγούμενων λεγομένων των συνομιλητριών τους, αφού έχει προηγηθεί αρκετός χρόνος συζήτησης για το κάθε θέμα. Οι άντρες, από την άλλη μεριά, δεν αφιερώνουν παρά λίγο χρόνο στο κάθε θέμα και αλλάζουν θέματα γρήγορα, με συνέπεια οι συνομιλήτριές τους να νιώθουν ότι δεν ενδιαφέρονται αρκετά. Οι γυναίκες συζητούν ανοιχτά προσωπικές τους εμπειρίες και θέματα με σκοπό να τις μοιραστούν και να αποσπάσουν κάποια διαβεβαίωση ή παρηγοριά, σε αντίθεση με

τους άντρες που συχνά θεωρούν τις προσωπικές συζητήσεις επικίνδυνες ή περιττές και όταν συμμετέχουν σε αυτές αναλαμβάνουν συμβουλευτικό κυρίως ρόλο. Οι γυναίκες ως ακροάτριες σε μια συνομιλία υιοθετούν ενεργό ρόλο με τη χρήση υποστηρικτικών εκφράσεων, όπως είπαμε παραπάνω, την ενθάρρυνση των άλλων συνομιλητών και συνομιλητριών τους να πάρουν μέρος στη συζήτηση και με το να έχουν διαρκή οπτική επαφή με το άτομο που έχει τον λόγο.

Τα παραπάνω χαρακτηριστικά διαμορφώνουν μια αντίληψη ότι ο γυναικείος λόγος είναι ανίσχυρος, γιατί είναι περισσότερο έμμεσος σε σχέση με τον αντρικό (Lakoff 1975· Tannen 1991). Αυτός, όμως, ο "ανίσχυρος" γυναικείος λόγος παρέχει τις δυνατότητες επικοινωνίας στους συνομιλητές και τις συνομιλήτριες των γυναικών χωρίς να επιβάλλει τους δικούς του προκαθορισμένους κανόνες επικοινωνίας. Ο χαρακτηρισμός, λοιπόν, *ανίσχυρος* δεν έχει υπόσταση, αφού η επιτυχής επικοινωνία πραγματοποιείται μέσα από μια ισορροπημένη διαδικασία χρήσης ερωτήσεων, καταφάσεων αλλά και αναμονής για τη λήψη του λόγου από τους συνομιλητές ή συνομιλήτριες. Οι διαφορές αυτές έχουν ερμηνευτεί, μέσα από διάφορες οπτικές, κυρίως με βάση τη διαφορετική κοινωνικοποίηση των δύο φύλων σε ρόλους και συμπεριφορές, και εντάσσονται πάντα σε ένα ευρύτερο κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο άνισου καταμερισμού της εξουσίας. Η κατανόηση των διαφορών αυτών είναι απαραίτητη για την καλύτερη διαπραγμάτευση των διαπροσωπικών μας σχέσεων, αλλά και για τη δικαιότερη κατανομή της κοινωνικής και πολιτικής ισχύος στα δύο φύλα.